

GEMMA VENHUIZEN

Hemelsleutel

De Brinkkemper-collectie van
botanica in de Lage Landen

Eerste druk mei 2023

BAND EN OMSLAG: Bart van den Tooren
VORMGEVING BINNENWERK: Studio Jan de Boer
FOTOGRAFIE: Casper Cammeraat
DRUK- EN BINDWERK: Wilco, Amersfoort
LITHOGRAFIE: Michiel Hofmans

het Prins Bernhard
cultuurfonds

Het Prins Bernhard Cultuurfonds beheert ruim 450 Cultuurfondsen op Naam. Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het Esdoornfonds.

© COPYRIGHT 2023 GEMMA VENHUIZEN EN UITGEVERIJ VAN OORSCHOT
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaargemaakt, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De illustraties in dit boek zijn voor zover mogelijk opgenomen in overleg met de rechthebbenden; wie verder rechten kan doen gelden wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever om alsnog in een regeling te voorzien.

Uitgeverij Van Oorschot
Amsterdam

Inhoud

Met de hand ingekleurd portret van Rembertus Dodonaeus, in het *Cruijdeboek* uit 1554. De tekst 'virtute ambi' is te vertalen als 'deugd loont'. Ed: 'Dodonaeus is voor mij het symbool van de ontwikkeling van de botanie in de Nederlanden. Deze plaat heeft me mede over de streep getrokken het boek te kopen.' Op het portret staat de leeftijd 35; tijdens de verschijning van het boek was Dodonaeus vermoedelijk 37.

Voorwoord	9
HOOFDSTUK 1 – <i>Hoe het begon</i>	17
Het ontstaan van de Brinkkemper-collectie – De eerste Griekse en Romeinse botanici – Boekdrukkunst en papier – Papyrus en perkament – De kwetsbaarheid van boeken – Taxonomie: over rijken, stammen en klassen	
HOOFDSTUK 2 – <i>De botanische renaissance</i>	45
Omwenteling of wedergeboorte – Herbaria en botanische tuinen – Brunfels, Bock en Fuchs – Gart der Gesundheit	
HOOFDSTUK 3 – <i>De Vlaamse grote drie (en hun uitgever)</i>	69
Rembertus Dodonaeus – Het Cruijdeboek – Beschrijvingen der planten in zes delen – Carolus Clusius – Gedetailleerde omschrijvingen – Hortus Botanicus in Leiden – Matthias Lobelius – Lijfarts van Willem van Oranje – In de Gulden Passer: Christoffel Plantijn – De Spaanse furie – Na Plantijn	
HOOFDSTUK 4 – <i>Een nieuwe revolutie</i>	141
Het einde van de kruidenboeken – Engeltjes en guirlandes: Abraham Munting – Medicinale tuinen en exotische gewassen: de Commelins – Linnaeus – De tuin van George Clifford – Systema naturae – Species plantarum – Na Linnaeus: Houttuyn, Oskamp, Anslin en Oudemans – De Flora Batava – De Flora Neerlandica en de Heukels' Flora – Jac. P. Thijssse en de Verkade-albums – Lente, Zomer, Herfst, Winter – Naardermeer en Natuurmonumenten	
Nawoord	211
Noten	217
Dankwoord	229
Literatuur	231
Register	243

Knopig helmkruid (*Scrophularia nodosa*), doornappel (*Datura stramonium*), bilzekruid (*Hyoscyamus niger*), stalkaars (*Verbascum densiflorum*) en bitterzoet (*Solanum dulcamara*) uit *Flora van Nederland*, 1859-1862, door C.A.J.A. Oudemans
 Met potlood heeft een eerdere eigenaar de Nederlandse en Latijnse namen onder de afbeeldingen geschreven. De afgebeelde planten hebben niet direct met elkaar te maken, zo behoren de doornappel, de bitterzoet en het bilzekruid tot de giftige nachtschadefamilie, terwijl de stalkaars tot de helmkruidfamilie behoort - net als, uiteraard, het knopig helmkruid.

Theobroma cacao

Manadelphe L'Heritier

Voorwoord

De niet-verzamelaar is zeldzaam. Althans: ik ken er geen. Vrijwel iedereen verzamelt in zijn leven iets. Schelpen, bierdoppen, suikerzakjes, recepten, postzegels, wereldbollen, knuffeldieren, Ansichtkaarten met een rood autootje erop. Soms ebt de belangstelling na korte tijd weer weg, soms blijft de verzameldrift een leven lang voortbestaan. Niet elke verzameling is tastbaar – denk aan de vogelaar die steeds op zoek is naar een nieuwe soort, of de wereldreiziger die vastbesloten is om alle landen op aarde te bezoeken. Ook zij bouwen aan een collectie.

Waarom verzamelen we? Omwille van de esthetiek, omwille van interesse, omwille van herinneringen die in voorwerpen besloten liggen, omwille van status of simpelweg om de bevrediging van het verzamelen zelf. Op een eenmaal bereikt doel (alle Nederlandse postzegels uit de twintigste eeuw) volgt vaak een nieuw doel (Duitse, Portugese of Nieuw-Zeelandse postzegels). Verzamelen kan inspirerend zijn, rustgevend of gewoon leuk. Al kán het in sommige gevallen ook problematisch, verslavend of zelfs levensgevaarlijk worden – bijvoorbeeld in het geval van de

Cacaoboom (*Theobroma cacao*), uit *Artsenijgewassen* deel 2, 1838, door N. Anslin
 In de collectie van iemand die zó met de Zaanstreek is vervlochten dat hij zelfs in een cacao-fabriek werkt, kunnen platen van de cacaoboom uiteraard niet ontbreken. Cacaobomen groeien rond de evenaar op schaduwrijke plaatsen, ze kunnen niet goed tegen de volle zon. De kleine bloemetjes worden bestoven door millimetergrote vliegjes, onder andere uit de familie van de knutten. De bloemen openen zich net voor zonsopgang, dan vindt ook de meeste bestuiving plaats. De vruchten kunnen tot wel dertig centimeter groot worden en groeien direct uit de stam, en zijn geel, oranje of paars van kleur. In de vruchten zitten de cacao-bonen die geoogst worden om er chocolade van te maken. Ed: 'Dat de minuscule bloempjes en de vruchten direct uit de stam en dikkere takken groeien is een verschijnsel dat cauliflorie heet.'

vrouw die letterlijk stierf onder het gewicht van al haar spullen toen de vloer boven haar bezweek.

In zelfhulpboeken wordt loslaten geprezen als levenskunst. Wie verzamelt houdt volgens sommige psychologen te krampachtig vast aan het verleden. Opruimgoeroes pleiten voor een lege inbox en een *clean desk policy*. Maar zulke visies doen de verzamelaar tekort. Zonder verzamelaars zouden we geen musea hebben, geen werelderfgoed, misschien zelfs geen biodiversiteit. Voor natuurbehoud is hoarden geen verzamelstoornis maar een vereiste. Een eeuw geleden formuleerde de Amerikaanse ecoloog Aldo Leopold de ‘First Law of Intelligent Tinkering’. Die stelt dat een slimme doe-het-zelver alle onderdelen van iets bewaart. Houd de kleinste, onbeduidendste schroefjes bij je, want die blijken later in het knutselproces vaak van doorslaggevend belang. Zo is het ook met natuurbescherming, redeneerde Leopold. Wees zuinig op de mug en op de mier: zonder dat je het weet kunnen ze een essentiële rol in het ecosysteem spelen. Verzamelen is, zo zou je kunnen zeggen, van levensbelang.

Zelf verzamel ik graag nieuwe ontmoetingen. Ze nemen geen ruimte in, ze kunnen vluchtig zijn of uitgroeien tot een levenslange vriendschap en je leert altijd wat bij – of het nu van de loodgieter is die vertelt over zwanenhalzen of van een nieuwe collega die korstmossen bestudeert.

Op een koude februariavond ontmoette ik Ed Brinkkemper. Geheel toevallig was die ontmoeting niet: we werden aan elkaar voorgesteld door Menno Hartman, de uitgever van Van Oorscot. ‘Ik ken iemand die oude plantenboeken verzamelt,’ zei Hartman aan de telefoon. ‘En omdat jij houdt van planten en van boeken, dacht ik aan jou.’

Ik nam de bus van Amsterdam-Noord naar Zaandam, en wandelde verkleumd langs de Zaan. Het rook er naar cacao, en even zag ik voor me hoe ik ook thuis op de bank had kunnen zitten, met een kop warme chocolademelk. Maar toen belde ik aan bij Ed Brinkkemper en was ik mijn koude vingers op slag vergeten.

Op blote voeten stond hij in de deuropening, dreadlocks tot voorbij zijn middel, een twinkeling in zijn ogen. Ed bleek iemand bij wie ik me direct thuisvoelde – niet in de laatste plaats vanwege het oprechte enthousiasme waarmee hij zijn boeken aan me toonde. Hier sprak geen ijdele verzamelaar die pronkte met zijn zeldzame collectiestukken, maar een bewonderaar. Uit liefde voor planten en voor boeken.

In de woonkamer lag tapijt. Ergens aan de wand ging een antiek ogende klok,

in de hoek van de kamer stond een banjo. En langs alle wanden waren metershoge houten boekenkasten neergezet. Een deel was gevuld met moderne boeken over biologie: slangen, bromelia's, varens. ‘Dat zijn zo wat van mijn andere liefhebberijen,’ zei Ed. Maar het merendeel van de boeken was aanzienlijk ouder. Boeken met roodbruine of vaalwitte lederen banden, horizontale ribben zichtbaar op de rug. Daar stonden ze, de oudste kruidenboeken van Nederland.¹ Ed noemde de namen van de auteurs. Dodonaeus. Clusius. Lobelius. Ik knikte, durfde nog niet op te biechten dat die namen me hooguit vaag bekend voorkwamen.

Een groot plantenboekenkenner ben ik niet. Een liefhebber wél. De eerste keer dat ik een boek over planten las was ik zes jaar oud. Het was het *Bloemenboek* van Dick Bruna, die naast een fascinatie voor konijnen ook een zwak voor botanie had. De klapproos, de narcis, het sneeuwkllokje en de boterbloem: ik leerde ze dankzij zijn tekeningen kennen en herkennen. Bruna inspireerde me zodoende zelfs tot het maken van een éígen boek. Voor Moederdag gaf ik mijn moeder een aan elkaar geniet stapeltje papier. Op de voorkant stond geschreven: ‘Wat zijn er toch veel bloemen. Kijk maar.’ De potloodtekeningen op de daaropvolgende pagina's waren duidelijk plagiaat, maar dat woord kende ik nog niet.

Mijn loopbaan als botanisch tekenaar kwam snel ten einde, maar mijn liefde voor planten en voor plantenboeken bleef. Op de middelbare school maakte ik voor biologie een bladherbarium, waarbij ik met mijn vader uren de bossen doorkruiste op zoek naar de juiste boombladeren. Tijdens mijn studie aardwetenschappen volgde ik het vak geobotanie en schafte ik voor het eerst een *Heukels' Flora* aan, om planten te determineren. Ik volgde tijdens mijn zomervakantie in Uppsala een cursus over Linnaeus, de beroemde Zweedse botanicus die orde in de biologie schiep en de ‘binominale nomenclatuur’ introduceerde: het principe dat elke plant en elk dier een wetenschappelijke naam heeft die uit twee delen bestaat. Het eerste deel geeft de geslachtsnaam aan (‘genus’), het tweede de soortnaam (‘species’).

Dit boek gaat over de collectie van Ed Brinkkemper. Over de oude plantenboeken bij hem in de kast, en over de geestelijk vaders van die boeken, onder wie Dodonaeus, Clusius, Lobelius. Ook zij waren verzamelaars – van planten en van kennis. Ze trokken eropuit om nog onbeschreven soorten te beschrijven, of om meer te weten te komen over al bestaande soorten. ‘Oude plantenboeken’ had Hartman gezegd toen hij de Brinkkemper-collectie noemde, en ik had een vaag beeld op mijn netvlies van de Verkade-albums van Jac. P. Thijsse, die hij tussen 1903 en 1938 publiceerde. Dat het oudste boek in de verzameling uit 1532 dateert, wist ik toen nog niet.

We hebben in *Hemelsleutel* hoofdzakelijk gekozen voor kruidboeken die door Nederlandse of Belgische botanici gemaakt zijn, omdat daar het zwaartepunt van de Brinkkemper-collectie ligt (al bestond het onderscheid tussen beide landen in de zestiende eeuw nog niet: toen sprak men nog van de Zeventien Provinciën, of later van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden). Nu en dan bespreken we ook buitenlandse planten, omdat die door import steeds vaker opdoken in bijvoorbeeld botanische tuinen. En een enkele keer komt een buitenlands boek aan bod, omdat het een bijzondere rol in de geschiedenis van de botanie speelt.

Er is bovendien één beroemde Zweedse natuurwetenschapper die z'n eigen plek in dit boek verdient, niet alleen omdat hij een paar jaar in Nederland woonde maar vooral omdat hij zo'n grote invloed heeft gehad op de plantkunde: de hierboven al even genoemde Linnaeus. Toch was hij voor zijn ideeën ook schatplichtig aan de illustere Nederlandse botanici vóór hem. Regelmatig benadrukte hij dat Dodonaeus, Clusius en Lobelius en hun navolgers op hem grote indruk hadden gemaakt.

Natuurlijk gaat dit boek óók over de planten zelf – over de vaak fraaie afbeeldingen en poëtische teksten.

Vele uren hebben Ed Brinkkemper en ik samen aan zijn huiskamertafel doorgebracht, onze neus boven de eeuwenoude pagina's. Om samen te bepalen welke afbeeldingen er in dit boek moesten komen – omdat de soort in kwestie zo bijzonder is, of zo kunstzinnig is afgebeeld, of omdat één van ons simpelweg enthousiast uitriep: 'Oh, dat is een van mijn favoriete soorten!' (Let wel: één van de vele.)

Ook de wilde kamperfoelie op het omslag is zo'n lievelingssoort (al zou Ed dat woord zelf nooit gebruiken). Onder andere omdat hij zo lekker ruikt op zomeravonden en omdat de bloemen er zo vrolijk uitzien. De kamperfoelie is een klimplant; hij slingert zich om andere soorten heen en klimt zo langzaam naar boven, de hemel tegemoet – in die zin zou de titel van dit boek als bijnaam voor de kamperfoelie kunnen dienen.

Maar eigenlijk is de hemelsleutel (wetenschappelijke naam: *Hylotelephium telephium*, voorheen *Sedum telephium*) een heel andere plantensoort, behorend tot de vetplantenfamilie. Volgens de overlevering werd deze plant soms als sieraad aan de muur gehangen, met de wortels omhoog. Als rond die wortels dan wat natte klei werd aangebracht, bogen de bloemknoppen zich naar boven: naar de hemel. Al zijn er ook mensen die beweren dat de plant zijn naam dankt aan Sint-Petrus, de portier van de hemelpoort. Die zou zijn sleutels eens verloren hebben, en op de plek waar ze neervielen ontstond de hemelsleutel. Ook een mooie plant, maar minder indrukwekkend dan de kamperfoelie.

De titel is dan ook vooral bedoeld als knipoog naar de determinatiesleutel die in flora's wordt gebruikt om planten op naam te brengen, én als eerbetoon aan de botanici uit het verleden. Aan Dodonaeus, Clusius, Lobelius en alle anderen die vanaf de zestiende eeuw aan de wieg stonden van een botanische renaissance. Niet zelden werden ze gezien als groene goden, die met hun kruidboeken het paradijs der planten ontsloten. Nog iets later, in 1737, wond Linnaeus er bepaald geen doekjes om toen hij zichzelf op het titelblad van de door hem samengestelde *Hortus Cliffortianus* vergeleek met Apollo, god van het licht. Daar waar de mensheid tot dan toe in het duister had getast op botanisch vlak, zou hij opheldering verschaffen.

Hemelsleutel is een bloemlezing: de veelal inheemse soorten vormen slechts een fractie van wat er buiten allemaal te vinden is. Als alle pakweg 10.000 plantensoorten die in Nederland en België voorkomen (inclusief mossen en wieren) in dit boek zouden staan, dan zou het veel te dik worden. Zelfs wie uitsluitend naar vaatplanten kijkt (oftewel: de planten met vaatbundels, voor het interne transport van water en voedsel), komt uit op ruim 2300 soorten in het wild – en daarvan zijn er zo'n 1500 inheems. Voor wie na het lezen meer wil weten over bepaalde planten, of over de geschiedenis van de botanie, staan bij elk hoofdstuk de boeken vermeld waaruit ik zelf dankbaar heb geput – waaronder *Bloeiende kennis*, onder redactie van Esther van Gelder, en *Botanische Meesterwerken* van Eddy Weeda en collega's. Citaten uit brieven van Clusius heb ik dankbaar overgenomen uit Van Gelders proefschrift *Tussen hof en keizerskroon*. De collecties van de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging, universiteitsbibliotheken en Naturalis Biodiversity Center bevatten allerlei bijzondere oude plantenboeken, die soms ook zijn gedigitaliseerd.

De illustraties in dit boek zijn esthetisch geordend, niet botanisch. Linnaeus zou zich vermoedelijk in zijn graf omdraaien als hij wist dat ik dit als 'ordering' omschreef. Anderzijds: in de natuur is het óók niet een en al orde. Je kunt ontelbare keren door hetzelfde bos lopen, of door hetzelfde park, en je elke keer weer verbazen over iets anders. De bomen. De bloemen. De talloze tinten groen.

Zo is ook dit boek bedoeld: als een wandeling door de botanische geschiedenis. Als een ode aan de plantenrijkdom, en aan het verzamelen.

Grove den (*Pinus sylvestris*), krabben-
scheer (*Stratiotes aloides*), zwarte
els (*Alnus glutinosa*), kikkerbeet
(*Hydrocharis morsus-ranae*), gageel
(*Myrica gale*), jeneverbes (*Juniperus
communis*) uit *Flora van Nederland*,
1859-1862, door C.A.J.A. Oudemans
De waterplant krabben-
scheer figu-
reerde ook al in het *Crujdeboeck* van
Dodonaeus, waarin stond beschreven:
'in stede van wortelen heeft dit cruydt
langhe / ronde / witte pesen oft zenu-
wen / dicke luydt-snaren oft langhe
wormen niet qualijck ghelijckende'.
Zodoende werd het door zwende-
laars wel gebruikt om te laten zien
hoe succesvol hun 'wormafdrijvende'
middelen waren. Kikkerbeet is ook
een waterplant. Wilde gageel is een
sterk geurende struik en wordt net
als de jeneverbes soms in de keuken
gebruikt. De zwarte els is een veelvoor-
komende boom in natte gebieden:
daar groeit dan een zogeheten elzen-
broekbos.

I

Hoe het begon

Het ontstaan van de Brinkkemper-collectie

Een 'zakfloraatje' van Willem Frederik Reinier Suringar vormde zo'n 35 jaar geleden de aanleiding voor de verzameling van Ed. Zijn liefde voor de natuur was toen allang aanwezig. Als jonge jongen, in de jaren zestig, had hij een terrarium met salamanders. Zelf gevangen, in de sloot. 'Dat leerde ik van mijn vader, dankzij hem is mijn natuurinteresse begonnen.' Later maakten de salamanders plaats voor hagedissen en andere reptielen, en ontstond op school zijn liefde voor papier. 'Het liefst wilde ik alle boeken die we daar lazen ook zelf kopen. Veel te duur natuurlijk, dat kon ik niet betalen van mijn zakgeld. Maar zo'n boek, dat had voor mij iets magisch. Alsof je een heel andere wereld in handen had.'

Rond zijn vijftienvingste, begin jaren tachtig, raakte Ed ook serieus in planten geïnteresseerd. 'Hier in de omgeving heb je prachtige laagveenvegetatie. Als je maar goed om je heen kijkt, dan vallen je vanzelf dingen op – welke soorten bij elkaar groeien, bijvoorbeeld. De natuur leren lezen: dat vind ik mooi.'

Knikkende distel (*Carduus nutans*) uit *Flora Batava* deel 2, 1807, door J. Kops

Op de knikkende distel zouden volgens Jan Kops veel 'nachtkapellen' vliegen' – een synoniem voor nachtvlinders – maar ook bijen haalden volgens hem 'veel honig en wasch uit de bloemen'. Die bloemen bestaan in feite uit heel veel kleine, dichtopeengepakte bloemetjes die samen het bloemhoofdje worden genoemd. De planten kunnen tot 2 meter hoog worden, de paarse bloemhoofdjes zijn zo'n 5 centimeter groot. Op de website van de Flora van Nederland staat dat de hoofdjes na de bloei 'helemaal naar beneden hangen' en staan de blaadjes eromheen 'als een stekelige ster naar de hemel gericht'. Ed: 'Deze soort kom je vooral langs de kust veel tegen, en in het rivierengebied en in Zuid-Limburg.'

Met behulp van geïllustreerde plantengidsen en een flora (waarin plantensoorten systematisch gerangschikt staan) determineerde hij de soorten die hij tegenkwam. 'De gangbare gidsjes, niets bijzonders. Maar op een gegeven moment ging ik eens langs bij Antiquariaat Kok in Amsterdam, in de collectie neuzen. Stond ik daar opeens met een oud zwart boekje in handen, uit 1884 – tien gulden hooguit maar ik durfde het bijna niet vast te houden. Het voelde zó kostbaar. Maar ik dacht: wel erg mooi, zo'n oud boekje. Toen heb ik het gekocht. Dat was die *Zakflora*.'²

Met een knipoog: 'Als die er niet had gestaan had ik nergens last van gehad, dan was ik nu misschien een rijk man geweest.' Maar na Suringar volgde al gauw een tweede plantenboek. 'Op het Waterlooplein in Amsterdam kwam ik een mooi boek met kleurenlitho's tegen van P.G. Buekers. Die publiceerde rond 1900 veel over de natuur. En toen ik eenmaal twee van die oude boeken in mijn kast had, raakte langzaam maar zeker het hek van de dam.'

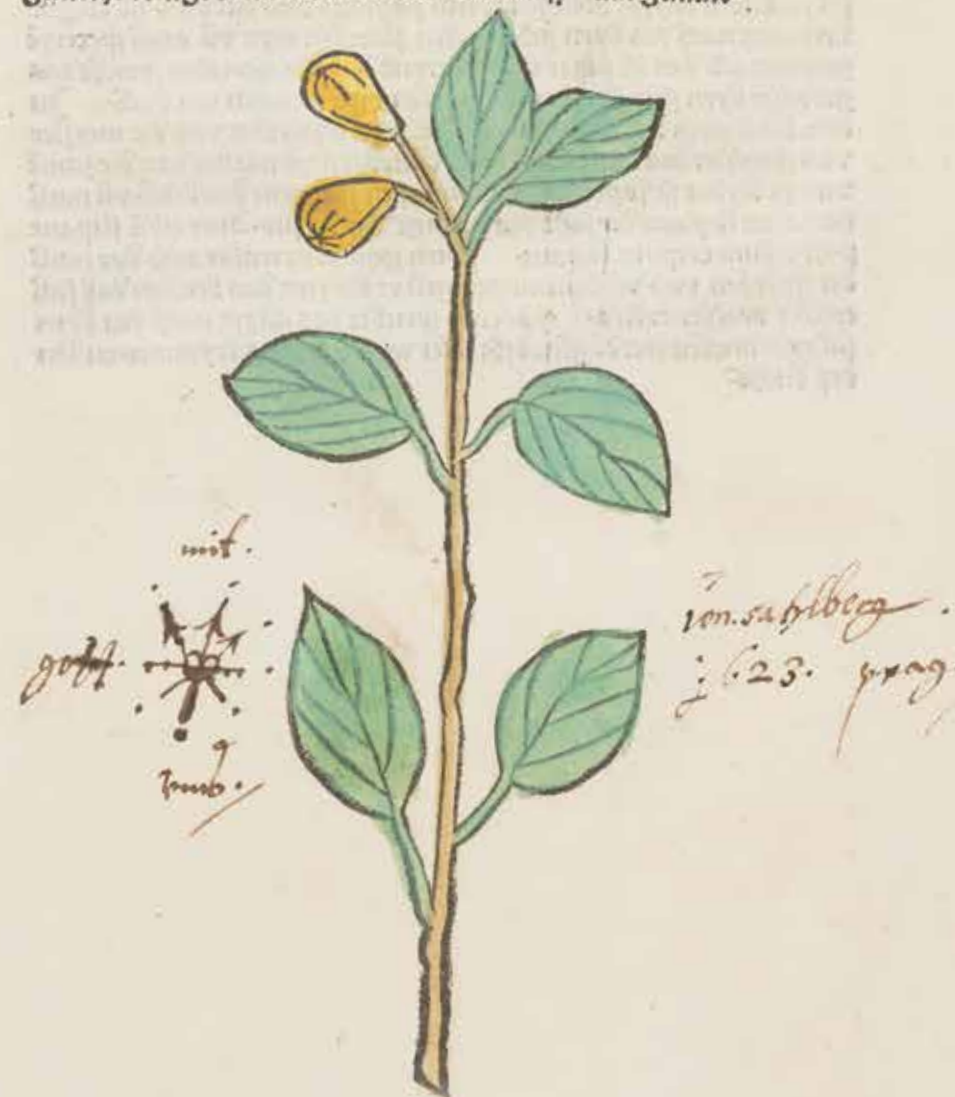
Verzamelen was in eerste instantie nooit het plan. 'Maar achter in zo'n boek staat dan een bibliografie, een lijst met nog meer boeken over dat onderwerp. Dus dan word je daar ook nieuwsgierig naar... Los daarvan zijn die boeken gewoon interessant om te lezen, en mooi natuurlijk. En zo heb je ruim dertig jaar later opeens een huis vol boeken.'

Het zijn er inmiddels enkele duizenden, al heeft hij ze nooit geteld. Op de begane grond en de eerste verdieping staan ze keurig gerangschikt op onderwerp, in muurvullende boekenkasten. Op zolder staan de boeken rijen dik op de grond.

Een goede rookmelder heeft hij wel geïnstalleerd, maar een inventaris ontbreekt. Toch weet hij vrijwel elk boek binnen een mum van tijd feilloos terug te vinden. Hedendaagse boeken over botanie? In de voorkamer. Recente vogelgidsen? In de gang. 'De oude vogelboeken staan wel in de huiskamer. Maar daarvan waren er in de zestiende en zeventiende eeuw nog niet zoveel. De eerste noemenswaardige exemplaren verschenen halverwege de achttiende eeuw. Planten werden gebruikt als medicijn en voedsel en waren daarom veel interessanter.'

Peer, uit *Gart der Gesundheit*, 1485, door Johann Wonnecke von Kaub, uitgever Peter Schöffer. Op het eerste gezicht lijkt deze plant merkwaardige gele bloemen te hebben, maar Ed heeft ontdekt dat het 'pira' of 'byrn' betreft: peren. Deze plaat verdient een plaatsje in dit boek, omdat het een van de oudste afbeeldingen uit de Brinkkemper-collectie is, nota bene met de hand ingekleurd. De tekst erboven heeft betrekking op een andere, onbekende plant, en leest als een mengeling van Latijn, Duits en Nederlands – uit de laatste zin valt op te maken dat de soort ook wel 'natuurlijk sperma' wordt genoemd; ook lijkt er iets over 'coitus' en 'honing' te staan. Maar of dat betekent dat deze plant als lustopwekkend middel kon worden gebruikt? Daar zou een mediëvist zich over kunnen buigen...

Galenus spricht das das öle von dieser frucht dem heubte gut sy das da mit kestrichen. Auerois in de funsten büch colliget genae spricht das dis frucht gesen gar gut sy dem magen wan er mag da von nit verstopf werden nach zu sere layere wan sie helt de magen rustig aler man sal yr mit zu vil esen. Auicena in dem büch genae de viribus cordis spricht das dis frucht stercket das hartz vnd bring de güt geklode. In dem büch circa instans in dem capitel piscacee beschriben vns die meister vn sprechen das dis frucht zu esen sy gleich den mandeltr. Dis frucht gestoifen vnd darvnder gemische nux indica iglichs eyn halb loit dar zu eyn quintin satirionis vnd dis vnder eynander conficiret mit honig vn da mit gestrichen vmb das gemecht bringet coitu vnd meret die natur sperma genant.

Boeken over slangen, varens en bromelia's staan in kasten naast de keuken, net als de verzameling Verkade-albums. En langs de muur daartegenover, in boekenkasten met glazen deuren, staan de écht oude boeken. Waaronder dus ook de zesde druk van de *Zakflora* van Suringar, uit 1884.

Zijn boeken vindt Ed bij antiquariaten en op boekenbeurzen. 'Vroeger ook op Amsterdamse boekenmarkten, zoals langs de Amstel en op de Dam. Regelmatig kreeg ik een catalogus toegestuurd. Ik heb de meeste nog wel, dat zijn vaak fantastische naslagwerken.' Tegenwoordig biedt hij af en toe mee op veilingen. 'Maar het liefst ga ik naar het antiquariaat, alleen al vanwege de geur daar.'³

In Amsterdam kennen veel antiquaren hem wel van gezicht. Soms bieden ze hem koffie aan. 'Dat sla ik niet af, maar blijf er wel mee uit de buurt van de boeken, doodsbang dat ik iets mors. Ook thuis gaat dat zo. Het is een kostbare bezigheid. Daarom duurde het bij sommige boeken ook wat langer voordat ik een besluit nam over de aankoop.' Een uitschieter vormde de *Flora Batava*, 28 delen, uitgegeven tussen 1800 en 1934. 'Die zag ik eens staan bij antiquariaat Junk in Amsterdam, in de mooiste denkbare staat. Toen ik daar later weer kwam vroeg ik: heb je 'm nog, die *Flora Batava*? Na twee jaar heb ik de boeken gekocht. En daar heb ik nooit spijt van gehad.'

Nieuwe boeken over planten koopt hij ook. 'Je wil toch een beetje op de hoogte blijven. Ik ben in veel geïnteresseerd, van Dodonaeus tot Duistermaat. Leni Duistermaat is de auteur van de meest recente *Heukels' Flora van Nederland*, verschenen in januari 2020. Maar de kern van mijn verzameling omvat alle Nederlandse plantenboeken van vóór 1956, mijn geboortjaar. En dan in het bijzonder de oude Nederlandse kruidboeken uit de zestiende en zeventiende eeuw, waarin planten zowel vanuit botanisch als vanuit medisch perspectief worden omschreven.'

Stijve naaldvaren (*Polystichum aculeatum*) uit *The Ferns of Great Britain and Ireland*, 1855, door T. Moore

Een in het wild zeldzame en ook 's winters groenblijvende varen uit de niervarenfamilie. In Zuid-Limburg is de soort nog weleens aan te treffen, maar ook elders komt hij in toenemende mate voor op uiteenlopende plaatsen, bijvoorbeeld onder duindoornstruwelen en op vochtige muren. Ed: 'Bij de natuurzelfdrukplaten in het boek van Moore kun je de illustraties echt voelen, alsof het braille is. Het varenblad wordt tussen harde metalen plaat en een loodplaat onder druk gezet, waardoor het in het zachtere lood wordt geperst. Deze "indruk" wordt in twee stappen door middel van elektrotypie op een andere plaat overgebracht. Elektrotypie is kort gezegd het maken van een drukplaat langs elektrische, chemische weg. Zo ontstaat weer een plaat met diepdruk, maar nu van langdurig bruikbaar materiaal. Hiermee kunnen zeer natuurgetrouwe afbeeldingen worden gemaakt. Elk detail, zoals blaadjes die over elkaar heen liggen, kun je erin terugzien.'

